

Turkish Studies

History

Volume 13/24, Fall 2018, p. 79-95
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14365
ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ekim 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mesut AYDIN - Dr. Mehmet Korkud AYDIN

This article was checked by iThenticate.

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTİKLAL MÜCADELESİNİN İLK ADIMLARINI ATTIĞI SAMSUN, HAVZA VE AMASYA’DAKİ İCRAATLARI

İsmail EFE*

ÖZET

İngilizlerin Karadeniz Bölgesinde asayişini sağlayamaması halinde bölgeyi işgal edecekleri tehdidi üzerine hükümet, Mustafa Kemal Paşa’yı 9. Ordu Müfettişi olarak bölgeye göndermeye karar verir. 16 Mayıs 1919’da İstanbul’dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 18 Mayıs 1919 günü Sinop’a gelir. Sinop’ta şehrin ileri gelenleriyle görüşürken, müstakbel bir mukavemet için hazırlıklı olmaları hususunda uyarıcı sözler. İstiklal mücadlesinin ilk adımını Sinop’ta atan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün akşamüzeri Sinop’tan ayrılır ve 19 Mayıs’ta Samsun’a ulaşır. Samsun’a ulaştığı 19 Mayıs’tan itibaren Mustafa Kemal Paşa’nın icraatlarından rahatsız olan İngilizler, onun İstanbul’a geri çağırılması için hükümet üzerinde baskı yapmaya başlar. Samsun’da kendisini güvende hissetmeyen Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs’ta Havza’ya geçer ve çalışmalarına orada devam eder. 28 Mayıs’ta İzmir, Manisa ve Aydın’ın işgali haberini alan Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesini yayınlar. İstanbul’a dönmesi yönünde baskılar artınca 12 Haziran 1919 tarihinde, uzun süreden beri tasarladıklarının hayata geçirebileceği bir yer olarak gördüğü Amasya’ya geçer. Amasyalılar tarafından coşkulu bir şekilde karşılanan Mustafa Kemal Paşa’nın talebi doğrultusunda 14 Haziran’da Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulur, 20 Haziran’da büyük bir katılımı ile İzmir’in işgalini telin mitingi düzenlenir. Mustafa Kemal Paşa’nın davetine icabet eden Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey 19 Haziran’da Amasya’ya gelir. Ali Fuat, Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa ve telgrafla olumlu görüş bildiren komutanların da onayları ile 21/22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamimi ilan edilir. Böylece İstiklal Mücadelesi filen başlamış olur.

* Dr., Kırkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: efe5772@gmail.com

---

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Mücadelesi, Samsun, Havza, Amasya

MUSTAFA KEMAL PASHA'S STABILITY IN THE FIRST STEPS OF SAMSUN, HAVZA AND AMASYA

ABSTRACT

Upon the threat of British occupation of the Black Sea region, the government decided to send Mustafa Kemal Pasha as the 9th Army Inspector. Mustafa Kemal Pasha, who departed from Istanbul on May 16, 1919, he came to Sinop on 18 May 1919. In Sinop, when talking to the elders of the city, they should be prepared for a future strength. Mustafa Kemal Pasha, who took the first step of the struggle for independence in Sinop, he leaves Sinop on the same day and reaches Samsun on 19 May. After the arrival of Samsun on May 19, the British are uncomfortable with the actions of Mustafa Kemal Pasha, and he begins to put pressure on the government to be called back to Istanbul. Mustafa Kemal Pasha, who does not feel safe in Samsun, passes to Havza on 25 May and continues his work there. Mustafa Kemal Pasha, who received the news of the occupation of İzmir, Manisa and Aydın on May 28, published the Havza Circular. On the 12th of June 1919, when the pressures to return to Istanbul increased, it passed to Amasya, which he had long seen as a place where his designs could be realized. In line with the request of Mustafa Kemal Pasha, who was met with enthusiasm by Amasya, on June 14, Amasya Defense-of-Law National Association was established. On September 19, Ali Fuat Pasha and Rauf Bey came to Amasya. Ali Fuat, Rauf Bey, Mustafa Kemal Pasha and the telegraph with the approval of the commanders of the affirmative 21/22 June 1919 Amasya Tamimi is declared. Thus, the Independence Struggle started.

STRUCTURED ABSTRACT

During the armistice period, the Greek Pontus gangs, who had the dream of establishing a Pontus state in the Black Sea region with the support of the Entente States, started to attack against the Turks and the region became a state of peace. The British, who reversed the Greek attacks against the Turks, threatened that they would invade the region if the Damat Ferit government could not provide the tutelage. Upon this threat, the government decided to send Mustafa Kemal Pasha as the Army Inspector to establish the order. Mustafa Kemal Pasha, who departed from Istanbul on 16 May 1919, arrived in Samsun on 19 May 1919. Mustafa Kemal Pasha tried to warn the government and the Ministry of war about the grave situation in the region as soon as he set foot in Samsun and tried to take the necessary measures. Mustafa Kemal Pasha, 15 Corps Commanders in Erzurum from the time of his arrival in Samsun Kazım Karabekir and Ankara 20. The commander of the Corps, Ali Fuat Pasha, contacted his friends whom he trusted. Mustafa Kemal Pasha, who tried to draw their attention to the destruction and danger that came to the head of the state by establishing relations with the city's leading figures in Samsun, incited the struggle against the occupation

with a new organization. Mustafa Kemal Pasha, who wanted to spread the same awakening throughout the country, gave instructions to the civilian and military commanders whom he trusted by Telegraph and asked them to make an attempt for national organization in their regions. One of the first acts in Samsun was to bring up the pro-fighting personalities in which he could cooperate with the civilian and military authorities. Mustafa Kemal Pasha, on May 24, Erkan-ı Harbiye-i Public riyasına telegraph, gendarmerie and nizamiye forces are not enough to ensure the public peace and security in this situation negatively affects the situation, the necessary force for the public security is requested to be provided.

When the British forces started to press upon the government to return to Istanbul, Mustafa Kemal Pasha went to the basin on May 25, which did not feel safe for him in Samsun. Mustafa Kemal Pasha, who received the news of the invasion of Izmir, Manisa and Aydın on May 28, sent a notification to all governors, commanders and representatives of the foreign states, and a notification demanding the withdrawal of the telegraphs of protest. General Milne, the commander-in-chief of the British Black Sea Army, started to be disturbed by the activities of Mustafa Kemal Pasha, and on June 7, The British Superintendent Artur Calthrop, ordered the government to immediately call Mustafa Kemal Pasha to Istanbul. On 8 June 1919, at the request of calthrops, the Grand National Assembly gave orders to Mustafa Kemal Pasha to return to Istanbul with a request immediately. When the pressure on him to return to Istanbul increased, Mustafa Kemal Pasha realized that he couldn't be safe in the basin. Mustafa Kemal Pasha, who wanted to find a place to lay the foundation of what he had designed for a long time, decided to go to Amasya without delay when a sincere and warm invitation came from Haji Tevfik Efendi, the Mufti of Amasya.

Mustafa Kemal Pasha and his friends, who came to Amasya on June 12, 1919, were welcomed enthusiastically by Amasya. After the meeting, Mustafa Kemal and his delegation went to the government building on foot with the public and Mustafa Kemal Pasha addressed the Amasians who were present here. Amasians, Mustafa Kemal, this conversation together, we are waiting for your orders. After this speech, Mustafa Kemal Pasha and the headquarters and the dignitaries of the city together with him were allocated to work as Saraydüzü Barracks . Sultan Bayezid Mosque Vaizi Abdurrahman Kamil Efendi, who came to visit him that night, gave a note to the members of the Friday sermon. Mustafa Kemal Pasha himself came to the Friday prayer to listen to the sermon in the Bayezid Mosque. Kamil Efendi Sultan's sermon in his preaching in the mosque All together Mustafa Kemal Pasha to save the country by gathering around the people called on the national struggle. After Friday prayer, more than thirty thousand congregations were gathered in the large courtyard outside the mosque. Mustafa Kemal Pasha, who came out of the garden gate of the mosque, made a speech explaining the sad pause about the Turkish nation's fate. On June 14, 1919, Mufti Hacı Hafız Tevfik Efendi was elected as the chairman of the association whose name was changed as Müdafaa-i Hukuk-u Milli Orlovisi. On Friday, June 20, 1919, after the Friday prayer was held, a rally was held with the participation of approximately 30 thousand people. Ali Fuat Pasha and Rauf Bey came to Amasya on 19 June. Rauf Bey, Ali Fuat and Mustafa Kemal pashas, who came together in Amasya,

started to discuss the bad situation in the country and the ways to get out of this bad situation. On 21 June 1919, Ali Fuat, Rauf Bey and Mustafa Kemal Pasha and senior staff members of the staff delegation and the commanders who sent their thoughts to the telegraph were presented with the final version. On 21/22 June 1919, circular letter was sent to all civilian and military authorities in Anatolia with a letter written by Mustafa Kemal Pasha himself. Circular letter, Amasya of the National Struggle of the purpose, method and the rationale containing the flare was thrown, the fight was started.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Struggle for Independence, Samsun, Havza, Amasya

1. Giriş

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizler, İstanbul Hükümeti'ne, Karadeniz Bölgesi'nde asayiş ve sükûnu sağlayamaması halinde bu bölgeyi işgal edecekleri tehdidini içeren bir nota verdiler. Notayı alan Sadrazam Ferit Paşa, İngiliz siyasi temsilcisiyle görüşükten sonra Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'le meseleyi müzakere ettikleri sırada Mehmet Ali Bey, Sadrazam Ferit Paşa'ya, bu bölgeye geniş yetkilerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi olarak gönderilmesinin doğru olacağını söylemiştir. Mehmet Ali Bey'in teklifini makul bulan Ferit Paşa, konuyu Vükela Heyeti'ne taşımıştır (Tansel, 1991: 226-228; Peker, 1955: 25). Vükela Heyeti de mütareke hükümlerinde hükümete yüklenen memlekette asayiş ve sükûnu sağlama sorumluluğunu yerine getirmek amacıyla, memleketi üç asayiş mıntıkasına taksime ve her mıntıkaya bir müfettiş göndermeye karar vermiştir (HTVD, 1952: V. No:18a, 18b). 30 Nisan 1919'da padişah iradesi ile Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesine karar verilmiştir (Türkmen, 2001:104-105). Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına geçilmesi kararının verildiği 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği 'ne atanmasına dair padişah iradesi de çıkmıştır (BOA, DUİT, D: 158, G:73, 30 Nisan 1335: İrade-i Seniyye No: 678). Ordunun üç ordu müfettişliği şeklinde yeniden teşkilatlandırılması uygun görülmüştür. Kurulan müfettişlikler arasında personel bakımından en güçlü ve Anadolu'nun teşkilatlanması açısından en etkili olanı Mustafa Kemal Paşa'nın atandığı 9. Ordu Müfettişliği olmuştur (Yalçın ve Koca, 2005:192).

Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Nisan 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildiği 5 Mayıs 1919 tarihinde Takvim-i Vekayi Gazetesi tarafından kamuoyuna duyurulmuştur (TV, 5 Mayıs 1335: No: 3540). 6 Mayıs 1919 tarihinde ise Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişliği 'ne tayini hakkında padişah iradesinin çıktığını, nezaret tarafından kendisine verilecek olan talimatnamenin hazırlandığını bildirmiştir (BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, 06.05.335: No: 2690).

7 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya tayin edildiği müfettişlik görev ve yetkisini ihtiva eden bir de talimatname verilmiştir. Verilen talimatnamede müfettişlik vazifesinin sadece askerî olmadığı, müfettişliğin kapsadığı mıntika dâhilinde aynı zamanda mülkî vazifesinin de olduğunu ifade edilmiştir (ATASE, İSH, K:14, G:66, 07.05.335; BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, 18 Mayıs 1335). Harbiye Nezareti, 7 Mayıs 1919'da Sadarete ve Dâhiliye Nezareti'ne 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve salâhiyetleri hakkında icap eden mülki makamlara gerekli emirlerin verilmesini arz etmiştir. 8 Mayıs 1919 tarihinde ise Harbiye Nezareti tarafından kolordulara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairelerine ve müfettişliklere Mustafa Kemal Paşa'nın 3. ve 15. Kolorduların maiyetinde bulunacağı 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildiği bildirilmiştir (HTVD, 1952: V. No:6-7).

Nezaretten 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildiği haberini aldıktan sonra hemen görev mıntıkası ile ilgili çalışmalara girişen Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919'da, Sivas Vilayetine ve Canik Mutasarrıflığına 9. Ordu Müfettişi unvanıyla çektiği telgrafla eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi

istemmiştir. Bölgelerinde faaliyet gösteren eşkıya çetelerinin İslam, Gürcü, Rum, Ermeni hangi unsurlardan ve nüfuz bölgelerinin nereler olduğunu, ne tür silahlara sahip olduklarını, ne zamandan beri şekavette bulduklarını, bunların içerde mi teşkil edildiğini yoksa kısmen hariçten mi geldiklerini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu şekavetin siyasi amaçlı mı yoksa soygunculuk amaçlı olduğunu tespit etmelerini ve elde edecekleri bilgileri mahrem bir şekilde 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey'e ulaşturmalarını mülki ve askeri makamlara tebliğ etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu bilgilerin Selahattin Bey tarafından Samsun'a geldiğinde kendisine ulaştırılacağını söylemiştir (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 12 Mayıs 1335: V. No: 137).

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Yolculuğu Sırasında Yaşananlar

Müfettişlik göreviyle ilgili talimatnameyi alan Mustafa Kemal Paşa, son kez Sultan Vahdettin'e veda ziyaretinde bulunduktan sonra, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla 16 Mayıs 1919'da kurmay heyeti de yanında olmak üzere İsmail Hakkı (Durusu) kaptan idaresindeki Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan hareket eder (Yavuz, 1999: 45). Damat Ferit Paşa'nın Sadarete gelmesiyle birlikte devlet görevinde bulunan İttihat ve Terakki mensupları ve taraftarlarını temizlemeye başlanmıştır. Bu sırada Sinop'ta da aynı temizliği yapmaya karar veren hükümet, Sinop Mutasarrıfı Necip Bey'i görevden almış, onun yerine Üsküdar Polis Müdürü Mazhar Tevfik Bey'i terfi ettirerek Sinop Mutasarrıflığına tayin etmiştir. O tarihlerde İstanbul-Sinop arasında düzenli yolcu vapuru seferleri yapılmadığından İstanbul'da bulunan Mazhar Tevfik Bey, Sinop'a gelebilmek için vasıta ararken Mustafa Kemal Paşa'nın hususi bir vapurla Samsun'a gideceğini öğrenmiş ve her nasılsa Bandırma Vapuru ile seyahatini temin etmiştir (Uluğ, 1952:3). Vapur boğazdan çıktıktan sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bir mutasarrıfı olan Mazhar Tevfik Bey'le tanışan Mustafa Kemal Paşa, yolculuk sırasında ona memleketin kurtuluş çarelerini anlatarak etkisi altına almış ve kendisiyle irtibat kurabilmesi için ona bir de şifre anahtarı vermiştir (Peker, 1955: 25). Yani Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya daha ayak basmadan Bandırma Vapurunda istiklal mücadelesini başlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan hareketinden bir gün sonra yani 17 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nazır Vekili Mehmet Ali Bey, Trabzon, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle, Erzincan ve Canik livalarına bir telgraf çekmiştir. Telgrafta Meclis-i Vükelaca hazırlanan talimatnameye göre Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesindeki yetkisinin sadece askerî olmadığını, aynı zamanda mülki olduğunu, vereceği bütün talimatların doğrudan doğruya yerine getirilmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen bu tebligatta, 9. Ordu Müfettişliğinin görev ve yetkileri de yer almıştır (BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, 17 Mayıs 1335: No: 118/41; BOA, DH. ŞFR, D:99, V:231, 18 Mayıs 1335: No: 76/265; Tansel, 1991:226-228). 18 Mayıs 1919 tarihinde ise Sadaret, Dâhiliye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğindeki vazife ve salahiyetine dair Nezareti ilgilendiren hususlarda gereğini yapmasını istemiştir. Dâhiliye Nazır Vekili Mehmet Ali Bey, aynı gün Harbiye Nezareti'ne Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve yetkisi hakkındaki talimatnameyi icap eden vilayet ve livalara tebliğ ettiğini bildirmiştir (BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, 18 Mayıs 1335: No: 342984/703; HTVD, 1952: V. No:8, 12).

Mustafa Kemal Paşa ve heyeti 17 Mayıs Cumartesi sabahı İnebolu'ya, 18 Mayıs Pazar günü öğle vakti Sinop'a ulaşmıştır. Bandırma Vapurunun 18 Mayıs günü saat 20'ye kadar Sinop Limanı'nda kaldığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sinop'ta şehrin ileri gelenleriyle bazı görüşmeler yaptığı kesin olmakla birlikte, karaya çıkıp çıkmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yapılan görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Sinop'ta Eczacı Vasil'in başında bulunduğu Pontus Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında bilgi aldığı, konuşmalar esnasında Sinoplulara müstakbel bir mukavemet için hazırlıklı olmaları hususunda uyarıcı sözler söylediği ifade edilmektedir (Ülkütaşır, 1966: 30-31; Bayar, 1997: 96; Yazıcı, 1989: 60-61).

Mustafa Kemal Paşa'nın Sinop'ta geçirdiği sürede neler yaşandığına dair Bandırma Vapurundaki heyette yer alan Hüsrev Gerede;18 Mayıs öğleüstü Sinop Limanı'na girdiklerini,

kendileriyle birlikte Sinop'a gelip karaya çıkan Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'in saat 3'te vapura İzmir'in işgali ile ilgili yazılı bilgi getirdiğini söylemektedir (Gerede, 2003: 25-26). Hasan İzzet Dinamo ise 18 Mayıs 1919 günü Sinop Limanı'na uğrayan Mustafa Kemal Paşa'nın, Sinop Askerlik Şubesi Başkanı'nı gemiye çağırdığını ve ona gerekli emirleri verdiğini anlatmaktadır. Sinop Tahrirat Başkâtibi Hüseyin Hilmi Uluğ hatıratında; Mustafa Kemal Paşa ile aynı vapurda Sinop'a gelen Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey'in, Bandırma Vapurundan iskeleye çıkar çıkmaz kendisini karşılayanlara; vapurda 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal ile maiyetinin bulunduğunu, şehir namına kendisinin dışarıya davet edilmesinin yerinde olacağını söylediğini anlatmaktadır. Karşılayanların arzusu üzerine hazırlanan davetnamenin Mazhar Tevfik Bey tarafından vapurda bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildiğini yazmaktadır. Uluğ, vapurun fazla sallanmasından dolayı rahatsızlanmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın karaya çıkmadığını, gönderdiği bir kartvizitle davete icabet edemediği için Sinoplulardan özür dilediğini hatıratında anlatmaktadır (Uluğ, 1952:3,5). Samsun'a karadan ulaşmak üzere yol ve vasıta soran Mustafa Kemal Paşa, karayoluyla ulaşmanın imkânsızlığını öğrenince, aynı gün saat 20'de Bandırma Vapuru ile Sinop'tan hareketle yola devam etmiştir (Bayar, 1997: 96; Ülkütaşır, 1966: 30-31; Yazıcı, 1989: 60-61).

3. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki İcraatları

19 Mayıs sabahı saat 8'de Samsun'da karaya çıkarak görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e, Samsun'a ulaştığını ve vazifesine başladığını bildiren bir şifre telgraf çekmiştir (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 2003:7). Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey de 19 Mayıs günü Dâhiliye Nezareti'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaştığını, kendisinin lazım gelen ihtiram ve merasimle karşılandığını ve Paşanın derhal görevine başladığını bildirmiştir. Ayrıca, Ethem Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın mülki hususlardaki vazife ve yetkisi hakkında nezaretten kendilerine bilgi verilmediğini, bu hususta gerekli bilginin verilmesini Dahiliye Nezareti'nden istirham etmiştir (BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, 19 Mayıs 1335).

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görev bölgesinde bulunan Samsun ve havalisinde çok ciddi asayiş sorunları vardı. İstanbul Hükümeti bu sırada, Karadeniz Bölgesi'ndeki asayişsizlik ve eşkıyalık sorununu ortadan kaldırmak amacıyla bir takım sert tedbirler almaya çalışıyordu. Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey imzasıyla 13 Mayıs 1919'da, Canik Mutasarrıflığına gönderilen şifre telgrafta, Rum çeteleri hakkında ibraz olunan şiddetin Laz ve Gürcü çeteleriyle asker firarilerine de gösterilmesi talimatı verilmişti. Ayrıca, mutasarrıflıktan Canik ve havalisindeki asayiş durumu hakkında Dahiliye Nezaretine günlük rapor göndermesi istenmişti (BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 175, 13 Mayıs 1335: No. 5537). Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün, Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretülaziz, Diyarbakır vilayetleri ile Erzincan Müstakil Mutasarrıflığına, 15 ve 20. Kolordu Kumandanlığına telgraf çekerek, bölgelerindeki asayiş durumu hakkında bilgi istemiştir (HTVD, 1953 Haziran: No.62). Aslında daha İstanbul'da bulunduğu sırada görev bölgesi ile ilgili araştırmalara başlayan Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919'da, Sivas Vilayetine ve Canik Mutasarrıflığına 9. Ordu Müfettişi unvanıyla çektiği telgrafla eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi istemişti (BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 137, 12 Mayıs 1335).

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Samsun'a çıktığında memleketin içinde bulunduğu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ordunun elinden silahların alındığını ve alınmaya devam edildiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerine riayet etmediklerini, bir bahane bularak ülkenin her bir köşesinin işgal edildiğine dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, memleketin her yanında Hıristiyan unsurların kendi emel ve hayallerini gerçekleştirmek üzere devletin biran evvel çökmesi için mücadele içinde olduklarını, bu vahim durum karşısında her bölgede ve her mıntıkada bazı vatansaver şahsiyetlerin kurtuluş çareleri arayışı içine girdiğini ifade etmektedir (Atatürk, 2000:1-3). Samsun'da da asayişsizlikten dolayı güvenli olmayan bir ortamın mevcut olduğunu anlatan Mustafa Kemal Paşa, buradaki Türklerin kasaba ve köylerini Pontusçu Rumların saldırılarına karşı korumaya çalıştıklarını söylemektedir (Aydemir, 1967: 20). Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs'ta

Sadarete gönderdiği şifreli telgrafta bölgedeki durumla ilgili olarak Bölgede Rum nüfusu arttırmak için Rusya'dan Rum göçmenler getirildiğini, deniz yoluyla kıydan iç bölgelere çetecilerin sokulduğunu bildirmiştir (Kılıç, 2011: 497).

İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı olarak, mahalli hükümete haber vermeden Samsun'a asker çıkarmaları bölgede bulunan Pontusçu Rumları cesaretlendirirken, asayişsizliğin daha da derinleşmesine sebep oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak bastığı andan itibaren bölgenin içinde bulunduğu vahim durum hakkında hükümeti ve Harbiye Nezareti'ni çektiği telgraflarla uyarmaya çalışmış ve gerekli tedbirleri aldırma çabası içine girmiştir. Samsun'da bulunan 200 İngiliz askerine ilaveten 17 Mayıs 1919'da 100 civarında yeni İngiliz askerinin ve harp malzemesinin getirildiğini tespit eden Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs'ta durumu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerine aykırı ve bağımsızlığımıza zarar veren bu tür tecavüzlere karşı hükümetin gerekli tedbirleri almasını arz etmiştir (HTVD, 1953 Haziran: No.68).

Gerekli tedbirlerin alınması için bir taraftan İstanbul Hükümetiyle sürekli irtibat halinde olan Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da Anadolu'da bulunan güvendiği arkadaşlarıyla irtibata geçmiştir. 21 Mayıs 1919 tarihinde 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta; ülkenin içinde bulunduğu vahim durum karşısındaki üzüntü ve kederlerini ifade etmiştir. Telgrafın devamında ise, millet ve memlekete borçlu olduklarını, bu vicdani vazifeyi yakından ve bir arada olarak en iyi şekilde ifa etmenin mümkün olduğu düşüncesiyle müfettişlik görevini kabul ettiğini söylemiştir. Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'ya Erzurum'a gitmek niyetinde olduğunu, ancak Samsun ve havalisinin içinde bulunduğu asayişsizlik nedeniyle birkaç gün orada kalmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bu haberi alan Kazım Karabekir Paşa çok sevindiğini, bu haberi bir aydır beklediğini söylemiştir (Karabekir, 1993: 69; Aydemir, 1967: 21-22). Mustafa Kemal Paşa, 23 Mayıs'ta da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, "*Samsun'a geldiğini ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğini*" beyan etmiştir. Ayrıca 20. Kolordu aksamının Ankara'ya gelip gelemeyeceğini soran Mustafa Kemal Paşa, Canik Livası hakkında 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya malumat vermiştir (Atatürk, 2000: 16-17).

Mustafa Kemal Paşa, Bandırma Vapurunda başladığı halkı karşı karşıya bulunduğu büyük tehlike karşısında uyandırma ve bilinçlendirme faaliyetlerini, Samsun'a çıktıktan sonra daha da etkili bir şekilde sürdürmüştür. Samsun'da şehrin ileri gelenleri ile ilişkiler kurarak, devletin başına gelen yıkım ve tehlike konusunda dikkatlerini çekmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, konuştuğu herkese yeni bir teşkilatla işgallere karşı mücadeleyi telkin etmiştir. Aynı uyanışı ülkenin geneline yaygınlaştırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, telgrafla güvendiği mülki ve askerî amirlere talimatlar vererek, bölgelerinde milli teşkilatlanma yapılması için girişimde bulunmalarını istemiştir (Paruşev, 1981: 129).

Bir taraftan halkı uyandırmaya ve teşkilatlanarak mücadeleye teşvik eden Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da müfettişlik mütakasındaki mülki idarecilerin güvenilir ve Milli Mücadele taraftarı kişiler olmasını önemsiyordu. O, bu tür kişilerin planlamış olduğu istiklal mücadelesinde işini kolaylaştıracağını düşündüğünden, işini zorlaştıracağını düşündüğü kişileri ilk fırsatta değiştirmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın değiştirmeyi düşündüğü isimlerden birisi de Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'di. Ethem Bey'in İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gitmek için izin istemesi, Mustafa Kemal Paşa'ya güvendiği bir ismi mutasarrıflığa getirme fırsatı verdi. M. Kemal Paşa 20 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'ne Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'in ailevi nedenlerle İstanbul'a gitmek için yirmi gün izin talebinde bulunduğunu, izin ricasının kabul edilmesinin uygun olacağını bildirdi. Ancak Samsun'un kritik durumu nedeniyle mutasarrıflık makamının boş kalmasının doğru olmayacağını, makama geçici olarak kolordu kumandanının vekâlet etmesinin yerinde olacağını arz etti. Dahiliye Nezareti'nden sonra aynı gün bir telgrafta Sadaret makamına çeken M. Kemal Paşa, Samsun'un içinde bulunduğu durum ve konumu itibarıyla önemini vurguladıktan sonra, mutasarrıflık makamına fevkalade bir zatın asaleten atanmasını istemiştir. Bu görev için bir süreliğine de olsa Eski Dâhiliye Müsteşarı Hamit Bey'in münasip olduğunu, irade buyrulursa çok faydalı olacağını beyan bildirmiştir (Belgelerle

Mustafa Kemal Atatürk, 2003: 21-22). Mustafa Kemal Paşa'nın talebine olumlu cevap, Dâhiliye Nezareti'nden 21 Mayıs'ta verilmiştir. Dâhiliye Nezareti, mevcut Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'e izin verildiğini, mutasarrıflık vekâletine kolordu kumandanının tevdiinin uygun görüldüğünü tebliğ etti (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 21 Mayıs 1335: V. No. 238, 5653). Böylece Mustafa Kemal Paşa, adım adım müfettişlik bölgesinde işbirliği yapabileceği milli mücadele taraftarı şahsiyetleri göreve getirme sürecini başlatmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik bölgesindeki yaptığı araştırmalar sonunda asayişsizliğin Rumların saldırganlıklarından kaynaklandığı tespitini yapmıştır. 22 Mayıs'ta Sadarete çektiği şifre telgrafta Rumların Samsun bölgesindeki emellerinden vazgeçmeleri halinde asayişin hemen düzeleceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını, Yunanlıların Osmanlı ülkesinin hiçbir yerinde hâkimiyet haklarının bulunmadığını, bundan dolayı da İzmir'in işgaline razı olunmayacağını beyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı telgrafta, Samsun havalisinde jandarmayı yerinde incelemek ve gerekli tedbirleri almak amacıyla karargâhını geçici olarak Havza'ya nakledeceğini, ancak muhaberatın, emniyeti açısından adresin şimdilik Samsun olacağını Sadarete arz etmiştir (HTVD, 1953 Haziran: No.72).

24 Mayıs 1919'da Sadrazam Damat Ferit ve Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya, eski Dâhiliye Nazırı Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığına tayin edildiği tebliğ edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 24 Mayıs 1335: V. No: 305, 319). 30 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Hamit Bey'in Samsun'a gelerek mutasarrıflık görevine başladığını telgrafta Sadarete bildirmiştir (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 2003: 274). Hamit Bey'in Samsun Mutasarrıflığına başlaması ile Samsun'da mülki idareye de Milli Mücadele taraftarı güvenilir bir şahsiyet getirilmiş oldu.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Mayıs'ta Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine müfettişlik bölgesindeki asayişle ilgili bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, Canik Livasıyla Sivas Vilayetinin, Amasya ve havalisindeki jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin asayişini temin için kâfi olmadığını, bu durumun halkın huzur ve emniyetine olumsuz tesirler yaptığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, içinde bulunulan durumun hükümet tarafından İtilaf Devletleri mümessillerinin dikkatine sunulması, asayiş için gerekli kuvvetin temininin sağlanmasını istemiştir. Özellikle Canik Livası ile kuzeyindeki jandarma ve nizamiye kuvvetlerini takviye etmek amacıyla birkaç bin neferin silahlı alınmasının önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında eğer İtilaf Devletleri gerçekten Osmanlı Hükümeti'nin asayişini temin etmesini samimi olarak arzu ediyorlarsa, bu teklifi kabul etmeleri gerektiğini söylemiştir (HTVD, 1953 Haziran: No.71).

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da bulunduğu günlerde 24 Mayıs 1919 tarihinde Rauf Bey, İstanbul'dan hareketle Bandırma üzerinden Afyon'a geçmiştir. Afyon'dan Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya yanındaki heyetle birlikte -Mutasarrıf Süreyya Bey, Gazeteci Recep Zühtü, Yüzbaşı Tufan Bey gibi şahsiyetler-Ankara'ya geleceğini bildirmiştir (Türkmen, 2010:175; Karabekir, 1993: 69). Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelme düşüncesinde olan Rauf Bey (Orbay), Balıkesir-Uşak, Akhisar, Salihli, Manisa ve Ödemiş'e uğramış ve orada Demirci Mehmet Efe ile görüşmüştür. Rauf Bey bu ziyaretlerinde bölgedeki işgaller ve milli teşkilatlanma hakkında bilgi almış, teşkilatlanma hususunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur (Akşin, 1998:298; Jaeschke, 1989: 36).

4. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki İcraatları

Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine asayişle ilgili telgrafi çektikten hemen sonra, yani 24 Mayıs'ta kendisi için daha güvenli olan Havza'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrılmış ve 25 Mayıs'ta Havza'ya gelmiştir. 18 Mayıs 1919'da Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulduğu Havza, o sırada Milli Hareketin organize edilmesi için oldukça müsait bir ortama sahiptir (Jaeschke, 1991:123). Gelişinin ertesi günü, kendisini ziyarete gelen Havza'nın ileri gelenlerine; "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız." diyerek onlara ümit ve cesaret vermiştir

(Aydın, 2014: 82). 9. Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan Sivas Vilayetinde vali bulunmamasından rahatsızlık duyan Mustafa Kemal Paşa, bu rahatsızlığını 26 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta dile getirmiştir. Böyle çok kritik bir dönemde Sivas Vilayetinin vekâletle idare edilmesinin doğru olmadığını, asaleten atanan zatın mümkün olduğunca süratli bir şekilde vazifesinin başına geçmesinin önemini Dâhiliye Nezareti'ne arz etmiştir (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 2003: 14). 28 Mayıs'ta Dâhiliye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'ya, yeni Sivas Valisi'nin Esbak Kastamonu Valisi Reşit Paşa olduğu, iki güne kadar yola çıkacağı bilgisi verilmiştir (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 28 Mayıs 1335: V. No: 375, 5744). 28 Mayıs'ta İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali haberini alan Mustafa Kemal Paşa, bütün vali, kumandan ve mutasarrıflara yabancı devletler temsilciliklerine ve sadarete işgalleri protesto telgrafları çekilmesini isteyen -Havza Genelgesi- bir tebligat göndermiştir (Özkaya, 2002:148). Mustafa Kemal Paşa'nın, 28 Mayıs 1919 tarihli Havza Genelgesi'yle verdiği talimat üzerine İstanbul ve Anadolu'nun değişik yörelerinde işgallere ve işgalcilere karşı toplantı, gösteri ve protesto mitingleri yapılmaya başlamıştır (Aydın, 2014: 83).

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs tarihli asayişle ilgili telgrafına, 28 Mayıs'ta sadareten verilen cevapta; yeniden efrat celp ve silahlandırılması için jandarma maaşının artırılacağı bildirilmiştir. Ayrıca, devletin ihtiyaç duyduğu jandarmaya kayıt ve istihdam hususunda mülkiye ve askeriyece gerekli tedbirlerin alınmasına Meclis-i Vükela da karar verildiği, bu hususta Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine tebligatın gönderildiği ifade edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 27 Mayıs 1335: V. No: 385). Mustafa Kemal Paşa'ya aynı konu hakkında 29 Mayıs'ta doğrudan Sadrazam Damat Ferit imzasıyla, jandarma temini için gerekli tahsisatın örtülü ödenekten acilen mahallerine gönderilmesinin Meclis-i Vükela kararıyla Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiği ifade edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, D: 99, 29 Mayıs 1335: V. No: 387).

Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinden kuşkulanan İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, daha 19 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne, 9. Ordu teşkilatı lağvedildiği halde ordu kıtaatına bir umumi müfettiş ve Erkân-ı Harbiye Heyetinin atanmasının sebebini sormuştu (HTVD, 1952: V. No.15). Harbiye Nezareti ise General Milne'yi teskin etmek için 24 Mayıs cevap vermiştir. Nezaret cevabında, geniş bir mıntıkaya dağılmış olan kıtaatın teftişinin ve verilen emirlerin tatbik durumlarının denetimi amacıyla, 3. ve 15. Kolordular için 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliğinin kurulduğunu bildirdi. Müfettişliğin sorumluluk bölgesindeki silah, sürgü kolları ve kamaların hızlı bir şekilde sevkini sağlayacağını, bölgede asayişsizliğin ortadan kaldırılması için gayret edeceğini söylemiştir (ATASE, İSH, K: 14, G: 98, 24.05.1335: Şube: 1, No: 3014; HTVD, 1952: V. No.16). Harbiye Nezaretinin cevabından tatmin olmayan ve Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden iyice rahatsızlık duymaya başlayan İtilaf Devletleri temsilcileri, O'nun derhal İstanbul'a getirtmesi için hükümet üzerindeki baskılarını artırmaya başlamıştır.

7 Haziran'da İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, 8 Haziran'da ise İngiltere Fevkalade Komiseri Artur Calthrop, hükümetten Mustafa Kemal Paşa'yı derhal İstanbul'a çağırmasını ister. Calthrop'un talebi üzerine 8 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, derhal bir istimbotla İstanbul'a dönmesi emrini verir (HTVD, 1952: V. No.19; Sarihan, 1993:310). Harbiye Nazırından İstanbul'a dönme emrini alan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya gizli bir şekilde İstanbul'a çağırılmasının sebebini sorar (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2005: 35). Bir taraftan da aynı gün Sultan Vahdetin'e çektiği telgrafta; İngilizlerin emrinde olan kişilerin kendisini İstanbul'a çağırıldığını, ancak kendisinin geri dönmeyeceğini, eğer mecbur kalırsa görevinden ayrılarak millet için milletle birlikte çalışmaya devam edeceğini arz etmiştir (İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335: 4).

Hariciye Nezareti 9 Haziran 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne, Artur Calthrop'un kargaşalık çıkartan kişilerle Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisi olduğu gerekçesiyle memuriyetten azlini istendiğini bildirmiştir. Aynı gün Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezareti'ne, Meclis-i Vükela kararıyla Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verildiği, Paşa'nın İstanbul'a celbinin Harbiye Nezareti'ne tebliğ

edildiği bilgisi verilmiştir. Hariciye Nezareti'nin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki şikayeti üzerine, 9 Haziran 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyetinden Trabzon, Sivas vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığına bir şifre telgraf çekilmiştir. Telgrafta; İngiltere Fevkalade Komiseri Artur Calthrop'un Samsun'dan aldığı raporlarda bölgede bazı şahısların asayişini ihlal ettiği ve kargaşalık çıkarttığı, bu şahıslarla Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisinin bulunduğu iddia edildiğine yer verilmiştir. Trabzon, Sivas vilayetleri ve Canik Mutasarrıflığından bölgelerinde bu tür vakalar var ise nerede ve ne gibi vakalar olduğu hakkında bizzat tahkikat yapmaları, bunlara mâni olacak tedbirleri almaları ve hükümeti zorda bırakacak teşebbüslere meydan vermemeleri istenmiştir (BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, 9 Haziran 1335: No:16208-574).

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin İstanbul'a dönmesini isteyen Harbiye Nazırına 11 Haziran'da çektiği telgrafta; kömür ve benzin olmadığı için hareket edemediğini, davetin sebebinin izah edilmesini, ona göre harekete geçeceğini bildirmiştir (HTVD, 1952: V. No.20). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Haziran tarihli telgrafına 11 Haziran'da gizli kaydıyla verdiği cevapta: "Sizin gibi değerli bir generalin şu anda Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki bırakmayacağından söz ederek İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi" demiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2005: 35).

İstanbul'a dönmesi yönünde baskılar artınca Mustafa Kemal Paşa, Havza'da da güvenlik içinde olamayacağını anladı. Çünkü o sırada Merzifon'da bir İngiliz müfrezesi vardı ve bu müfrezeye gerektiğinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hareketlerini engelleyecek, hatta onları tutuklayabilecek durumdaydı (Zeyrek, 1989: 467; Borak, 2004:283; Akşin, 1986: 31). Bölgedeki Pontus Rum çetelerinin tasallutundan, İngiliz Gizli Servisinin takibinden, General Milne'nin baskısından, Rus heyetinin tekliflerinden kurtulup, uzun süreden beri tasarladıklarının temelini atacak bir yer bulmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendiye bir telgraf çekti. Mustafa Kemal'in telgrafına kısa bir zamanda Müftü Hacı Tevfik Efendi'den şu cevap geldi. "-Amasya halkı müdafaa-i vatan, muhafaza-i din ve devlet yolunda mücadele edenleri bağrına basmakla müftechir olacaktır" (Savaş, 1997:316). Zaten daha Havza'ya ilk geldiği günlerde merkez olarak en uygun yerin neresi olacağı konusunda araştırmalar yapmış ve en uygun yerin Amasya olduğuna karar vermişti. Hatta telgrafla görüşü sorulan Kazım Karabekir Paşa da Amasya'yı tercih ve tavsiye etmişti (Kutay, 1986: 24).

5. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da

5.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'daki İlk İcraatları

Mustafa Kemal Paşa, araştırmalar yapmak üzere Haziran ayının ilk haftasında arkadaşlarından Doktor İbrahim Tali ile karargâh yüzbaşı Mustafa Beyleri Amasya'ya göndermiştir. Yeşilirmak kıyısındaki Şafak Otel'i ne yerleşen Doktor İbrahim Tali ve Mustafa Bey, burada Kadı Ali Himmet ve Eytam Müdürü Ali Efendi ile görüştüler. Bu görüşmede özet olarak: "Yabancı devletler yurda saldırıyorlar. Bu saldırılara karşı artık sivil halkın örgütlenerek direnmesi gerekir. Bir iki güne kadar Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geleceklerdir. Onu iyi karşılayabilmemiz için şimdiden hazırlanmalıyız" kararını aldılar. Doktor İbrahim Tali ve Mustafa Bey, görüştükleri şahıslardan Amasya halkının durumu ve düşüncesi hakkında bilgi aldılar (Aktaş, 1973: 66-67; Aydemir, 1999: 38).

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'den samimi ve sıcak bir davette gelince Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti vakit kaybetmeden Amasya'ya gitmeye karar verdi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının geleceği önceden bilindiği için 12 Haziran 1919 Perşembe günü sabahın erken saatlerinden itibaren Amasya'nın Gezirlik bölgesinde büyük bir halk topluluğu beklemeye başladı. Karşılama üzere bekleyenler arasında; 5. Kafkas Fırkası askerleri ve Amasya'nın ileri gelenleri de bulunuyordu (Özdemir, 2004: 32-33). Karşılama sırasında Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi Mustafa Kemal'e "Çanakkale'den sonra şimdi de vatanı ikinci defa kurtarmayı ahdedtiniz... Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz, hizmetiniz payidar olsun! Paşa hazretleri Amasya gaye ve hedeflerinin istihali yolunda

sizin yanınızdadır. Emin ve müsterih olun!” dedi (Menç, 1992: 67-69). Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi'nin sözlerine karşılık Mustafa Kemal Paşa'da: “Memleket elden gidiyor, eğer düşman Samsun'a ayak basacak olursa, çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son parçasına kadar savunmamız gerekecek.” ifadelerini kullandı (Aydemir, 1999: 40-41; Kutay, 1977: 139; Savaş, 1997: 318).

Karşılama sonrasında Mustafa Kemal ve heyeti halkla birlikte yaya olarak hükümet binasına gitti. Mustafa Kemal burada bulunan Amasyalılara hitaben şu konuşmayı yaptı: “Aziz Amasyalılar! Padişah ve hükümet, İtilaf Devletlerinin elinde esir durumdadır. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Hep beraber sevgili vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için bütün gücümüzle çalışacağız. Efendiler, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. İşgal ve ilhak gibi olaylar soylu milletimizin kalbini parçalıyor. Yurdumuzun tamamen korunması için mitingler yaparak milli duyguyu çok canlı bir biçimde göstermek gerekir. Katlanması imkânsız olan bu acıklı durum karşısında hemen bir örgüt kurmak ve büyük devletlerin temsilcilerine etkili telgraflar çekmek lazımdır. Amasyalılar! Burası, Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'ın doğusu Ermenistan'a kalıyor. Yurdumuz, İngiliz Mandası altına giriyor. Tarihi büyük bir millet, böyle bir esareti kabul edemez. Amasyalılar, ne duruyorsunuz? Burada da her türlü haklarımızı korumak üzere bir ‘Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ kurmalıyız. Amasyalılar, düşmanların Samsun'dan yapacağı bir çıkarma hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatani en son kayasına kadar savunacağız. Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim... Zaferi kazanacağız, Vatan kurtulacaktır. Amasyalılar Mustafa Kemal'in bu konuşmasına hep birlikte “Emirlerinizi bekliyoruz!” cevabını verdiler. Paşa ise Amasyalılara “Sağ olun Amasyalılar, zaferi kazanacağız, vatan kurtulacaktır” dedi (Arıburnu, 1997: 27-28; Menç, 1992: 89).

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasından sonra karargâhı ve şehrin ileri gelenleri ile birlikte kendisine çalışma mekânı olarak tahsis edilen Yavuz Sultan Selim Hanın da doğduğu Saraydüzü Kışlası'na geldi. O gece Mustafa Kemal Paşayı Sultan Bayezid Cami Vaizi Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi ve Amasya'nın diğer önde gelenleri ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa ertesi gün Cuma olduğundan Sultan Bayezid Camii vaizi Abdurrahman Kamil Efendi'ye Cuma vaazında bahis edilecek konuları belirten bir not gönderdi. O gün kendisi de Bayezid Camii'ndeki vaazı dinlemek için Cuma namazına geldi (Menç, 1992: 104; Susoy, 2008: 80).

13 Haziran Cuma günü Abdurrahman Kamil Efendi Sultan Beyazıt Camisi'ndeki vaazında; “Ey ahali, Milletın şeref ve haysiyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak için icap ederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Artık, Padişah olsun, Halife olsun, ismi, unvanı her ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas, halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanarak vatani kurtaracağız.” diyerek halkı milli mücadeleye çağırdı (Aktaş, 1973: 72).

Cuma namazını müteakip okunan mevlidi şerif kıraatinden sonra, tahminen otuz binden fazla cemaat cami-î şerif dışındaki geniş avluyu doldurdu. Sultan Bayezid Camiinin bahçe kapısı üzerine çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk milletinin mukadderatı hakkındaki acı safahatı birer birer izah eden konuşmasından sonra konuşma hakkını Abdurrahman Kâmil Efendi aldı. Abdurrahman Kâmil Efendi söze: “Muhterem Evlâtlarım! Paşa Hazretlerinin açıkça izahatta buldukları Türk milletinin, Türk hâkimiyetinin artık hikmet-i mevcudiyeti kalmadığı tahakkuk edince ve milletimizin mukadderat-ı endişeli bir duruma düşünce artık bu devletin mevcudiyetine hürmet etmek bence doğru bir yol değildir. Mademki milletimizin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli tehlikeye düşmüştür, artık başımızdaki bu hükümetten bir iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren padişah olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halâs, halkımızın doğrudan doğruya hâkimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Binaenaleyh işte size “Hazret-i

Ömer gibi bir Başbuğ” diye Mustafa Kemal Paşayı gösteriyor ve kendileri de Paşaya yönelerek: - Muhterem Paşa Hazretleri; Şu görmüş olduğunuz Türk evlatlarının heyet-i umumîyesi başta ben olmak şartıyla şu andan itibaren size biat etmiş bulunmaktayız. Vatan ve milletimizin refah yolunu buluncaya kadar sizlerle el birliği yapacaklarına söz veriyoruz.” diye hitabelerine son veriyor (Savaş, 1997:319-320).

Sultan Beyazıt Camii’ndeki ateşli ve hararetli vaazdan sonra harekete geçen Amasyalılar, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulması için çalışmaya başladılar. Müftü Hacı Tevfik Efendi ve şehrin ileri gelenleri aldıkları karar doğrultusunda, 14 Haziran Cumartesi günü Atik-i Ali Mektebi’nde bir araya geldiler. Aynı gün Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin adı Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti olarak değiştirildi (Aydoğan, 2000: 56). Cemiyetin başkanlığına çoğunluğun isteğiyle Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi seçildi. Toplantı esnasında arkadaşlarıyla birlikte okula gelen Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin ve cemiyette çalışmanın vatanın geleceği için taşıdığı önemden bahsedip, Cemiyeti’nin çalışma şeklini açıkladı (Taşdemir, 2005: 1076-1077).

Amasya’daki gelişmelerden çok memnun olan Mustafa Kemal Paşa, daha önce planlanan ancak ertelenen İzmir’in işgalini telin mitinginin yapılmasını istedi. Miting düzenleme sorumluluğunu üstlenen Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Amasya sancağının bütün köylerini mitingden haberdar etti. 20 Haziran 1919 Cuma günü toplu olarak kılınan Cuma namazından sonra, yaklaşık 30 bin kişinin katıldığı mitingde Mustafa Kemal Paşa ve Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi’nin konuşmaları halk üzerinde büyük etki oluşturdu. Mitingde Amasyalılar “Ya İstiklal, Ya Ölüm” parolasıyla milli mücadeleye her türlü desteği vereceğini gösterdi (Kılıç, 2004: 3; Menç, 1992: 139; Aydoğan, 2000: 100). Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, o günlerde İstanbul Hükümeti’ne, “Biz Amasyalılar, Mustafa Kemal’in etrafında toplanarak vatanımızı, hürriyetimizi, istiklalimizi kurtarmaya yemin ettik.” diye bir de telgraf çekti (Demiray, 1981:1-5).

5. 2. Paşaların Amasya’da Buluşması, Tamimin Hazırlanışı ve İlanı

Kurtuluş mücadelesinin bir program dahilinde yürütülmesi düşüncesine sahip olan Mustafa Kemal Paşa, aralarında kolordu komutanlarının da bulunduğu en güvenilir dost ve arkadaşlarını, gerekirse Anadolu’da fiili bir yönetim de kurmak amacıyla Amasya’da gizli bir toplantıya çağırmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın 10 Haziran’da yaptığı davete icabet eden Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey 19 Haziran’da Amasya’ya geldi. Amasya’da bir araya gelen Rauf Bey, Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşalar memleketin içinde bulunduğu kötü durumu ve bu kötü durumdan çıkış yollarını görüşmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa, aralarında yaptıkları görüşmeleri ve aldıkları kararları, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya telgrafla bildirdi (Jaeschke, 1991: 44; Aydoğan, 2000:100). 21 Haziran’da Ali Fuat, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile kurmay heyetinde yer alan üst rütbeli subaylar ve telgrafla düşüncelerini bildiren komutanların da katılımıyla yayınlanacak olan tamime son hali verildi. Milli Mücadele Tarihi’imize Amasya Genelgesi olarak geçecek olan tamim, Erzurum’da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya’da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa’nın onayı telgrafla alındı (Zürcher, 2010:224; Kınross, 2006:210-211; Tansel-II, 1991: 10-11). Tamimin altında Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım, kurmay heyetinden tebliğ işleriyle görevli memur Hüsrev Bey, askeri makamlara şifreleyen yaver Muzaffer Bey ve posta memuru Abdurrahman Rahmi Beylerin imzaları yer aldı. Onayların alınmasına müteakip 21/22 Haziran 1919 tarihinde Tamim Anadolu’daki bütün sivil ve askerî makamlara şifreli olarak, İstanbul’da bulunan bazı kişilere bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın yazdığı bir mektupla birlikte gönderildi (Ayıışı, 1997: 204; Sonyel, 1995: 80; Aybars, 2002: 149). Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa’nın daha önce askeri kumandanlara ve mülki amirlere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı konuların bir program ve karar halinde sunulmasıdır.

Amasya Tamimi:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.

2. İstanbul Hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememektedir. Bu hal, milletimizi âdeta yok olmuş göstermektedir.
3. Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu bu duruma göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana işittirmek için her türlü tesir ve denetimden uzak milli bir heyetin varlığı zaruridir.
5. Anadolu'nun her bakımdan emniyetli yeri olan Sivas'ta bir kongre toplanacaktır.
6. Bunun için her ilden milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir. Bu temsilciler, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak cemiyetleri ve belediyeler tarafından seçilecektir.
7. Her ihtimale karşı, bu meselenin bir milli sır halinde tutulması ve temsilcilerin, lüzum görülen yerlerde, seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.
8. Doğu illeri için, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse; Erzurum Kongresi'nin üyeleri, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere hareket edecektir (Milli Egemenlik Belgeleri, 2015: 13-14).

Amasya Tamiminin ilanı üzerine Meclis-i Vükela, Harbiye Nezareti'nce İstanbul'a davet edilmesine rağmen davete icabet etmediği, hatta ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği ideasıyla, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azline karar verdi. Ayrıca, Meclis-i Vükela Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğinin ve hiçbir resmi sıfatının kalmadığının yazılı olarak icap eden vilayetlere bildirilmesini Dâhiliye Nezareti'ne tezkere ile tebliğ etti (BOA, MV, D: 216, G: 54, B: 1, 23 Haziran 1335: No.317). Ancak, Mustafa Kemal Paşa hakkında irade-i seniyye çıkmadığından azil işlemleri tamamlanamadı. Harbiye Nazırının Mustafa Kemal Paşa'nın azil kararını Babî'li'ye göndermemesi sürecin uzamasına sebep olurken, Mustafa Kemal Paşa'ya zaman kazandırmış, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in ise zor duruma düşmesine sebep olmuştur (Tansel-II, 1991:17-19). Mustafa Kemal Paşa hükümetin engelleme girişimlerine karşı kendisine henüz görevden alındığına dair ne bir irade-i seniyye ve nede Sadaret veya Harbiye Nezareti'nden emir tebliğ edilmediğini beyan etmiştir. Bu tür faaliyetleri, milli mevcudiyet aleyhinde bulunan zihniyetin olumsuz propagandaları olarak nitelemiştir (HTVD, 1953 Aralık: No. 114).

Mustafa Kemal Paşa kendisini Erzurum'a davet eden 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya 24 Haziran'da verdiği cevapta; Erzurum'da görüşmeyi çok arzuladığını, 25 Haziran'da Amasya'dan hareket edeceğini bildirmiştir. 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır (Karabekir, 1993: 90-102). 8 Temmuz 1919'da Meclis-i Mahsus Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin çok daha tehlikeli hadiseler doğuracağından dolayı, ordu müfettişliğinden azli hakkında düzenlenen mazbata ve ayrıca irade-i seniyye layihasının bir an evvel tasdikini istemiştir (BOA, DÜİT, D: 163, G: 31, B: 5, 8 Temmuz 1335: No: 214). Meclisin talebi üzerine aynı gün Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azledildiğine dair irade-i seniyye çıkmıştır. İrade-i seniyye suretinde Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azledildiği, askerlikten istifa ettiği, hiçbir Divan-ı Harp kararı olmaksızın idareten tard ve hal bulunduğu, askerlik ve kıta görevinden alındığı, ancak nişan ve madalyalarının iade edildiği ifadeleri yer almıştır (BOA, DÜİT, D: 163, G: 31, B: 5, İrade-i Seniyye, 8 Temmuz 1335).

6. Sonuç

Uzun yıllar Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti kurma hayaliyle örgütlenen Rum Pontus çeteleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'nden aldıkları destekle Türklere karşı terör faaliyetlerine başlayınca bölgede asayişsizlik baş gösterdi. Bu durumu fırsat bilen İngilizler, İstanbul Hükümetine asayiş ve sükûnu sağlayamaması halinde bölgeyi işgal edecekleri tehdidini içeren bir nota verdiler. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Sadrazam Ferit Paşa'ya, bu bölgeye

asayışı sağlamak üzere geniş yetkilerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi olarak gönderilmesini önerdi ve o da bunu kabul etti. Bu gelişme artık İstanbul'da yapacak bir şey olmadığını düşünen ve Anadolu'ya geçme planları yapan Mustafa Kemal Paşa için büyük bir fırsat ortaya çıkardı. Görevin kendisine tevdi edilmesinden kısa bir süre sonra 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren planladığı istiklal mücadelesini adım adım uygulamaya başladı. İlk önce Samsun'da mülki ve askeri makamlara işbirliği yapabileceği mücadele taraftarı şahsiyetleri getirmeye, halkı karşı karşıya bulunduğu tehditler hususunda uyarmaya ve milli teşekküllerin kurulması yönünde telkin ve teşvik etmeye başladı. Ayrıca, Anadolu'da bulunan vatansever subaylarla irtibata geçerek hedef ve güç birliği çabalarına girişti. O dönemde Samsun'da işgal kuvvetleri bulunması nedeniyle güvenli olmadığını düşündüğünden 24 Mayıs'ta Samsun'dan Havza'ya geçti.

Havza'ya geçtikten sonra Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Camal Paşa ile sürekli olarak vatanın kurtuluşu hususunda görüşmelerini deva ettirdi. 28 Mayıs 1919 tarihinde İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali haberini alan Mustafa Kemal Paşa, bütün vali, kumandan ve mutasarrıflara yabancı devletler temsilciliklerine ve sadarete işgalleri protesto telgrafları çekilmesini isteyen bir tebligat gönderdi. Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İngilizlerin, O'nu İstanbul'a geri getirtmek için hükümet üzerindeki baskıları artınca, uzun süreden beri tasarladıklarının temelini atacak en uygun yerin Amasya olduğuna karar verdi. Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'den samimi ve sıcak bir davette gelince Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti 12 Haziran 1919 Perşembe günü Amasya'ya hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya gelmesiyle kendisine gösterilen sevgi ve sadakat, Kemal Paşa ve arkadaşlarında kurtuluşa dair heyecan ve umutları artırdı. Kurtuluşun manifestosu da yine Amasya'dan 21/22 Haziran 1919 gecesi "Amasya Tamimi" adıyla ilgililere duyuruldu. Tamimle, Amasya'dan Milli Mücadelenin amaç, yöntem ve gerekçesini ihtiva eden işaret fişeği atılmış, mücadele filen başlatılmış oldu. Bundan sonra yapılacak olan Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi vd. kurtuluş mücadelelerinin temelleri de Amasya'da atılmış oldu. Diğer taraftan Amasya Tamiminin ilanı üzerine Meclis-i Vükela, ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği ideasıyla, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azline karar verdi. Ancak, Mustafa Kemal Paşa hakkında irade-i seniyye çıkmadığından azil işlemleri tamamlanamadı. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya 8 Temmuz 1919 tarihine kadar zaman kazandırmış oldu. 8 Temmuz 1919 tarihli irade-i seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden azledildiği, kendisinin de askerlikten istifa ettiği ifade edilmiştir. İngilizlerin ve İstanbul Hükümetinin İstiklal Mücadelesini akamete uğratma girişimleri başarılı olamamış, Amasya'dan ateşlenen işaret fişeği dalga dalga Anadolu'nun her köşesine yayılmıştır.

7. KAYNAKÇA

7. 1. Arşiv Belgeleri

ATASE, İSH, K: 14, G: 98, Şube: 1, 24. 05. 1335, No: 3014.

ATASE, İSH, K:14, G: 66, Şube: 1, 07.05.1335.

BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, Babıâli Hariciye Nezareti, Mühimme Kalemi No:16208-574, 9 Haziran 1335.

BOA, DH. KMS, D: 53-1, G: 43, B: 2, Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti, Evrak No: 574, 9 Haziran 1335.

BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 375, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalemi Mahsus Müdüriyeti, No: 5744, 28 Mayıs 1335.

- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 385, Babıâli Daire-i Sadaret, Umur-u Mühimme Kalemi, 27 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. Adedi: 1, V. No: 387, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-u Mühimme Kalemi, 29 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 137, 12 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 175, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 5537, 13 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 238, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 5653, 21 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D: 99, V. No: 305, Babıâli Daire-i Sadaret, Umur-u Mühimme Kalemi, 24 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D:99, V. Adedi: 1, V. No: 319, Babıâli Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus No: 5665, 24 Mayıs 1335.
- BOA, DH. ŞFR, D:99, V:231, Babıâli Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmîye-i Dahiliye Dairesi, Umûm No: 76/265, 18 Mayıs 1335.
- BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Babıâli Sadaret-i Uzma, Umur-ı Mihimme Kalemi No: 342984/703, 18 Mayıs 1335.
- BOA, DH-İ UM, D: 19-6, V: 1-70, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye, Şube: 1, No: 2690, 06.05.1335.
- BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Babıâli Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, 19 Mayıs 1335.
- BOA, DH-İ UM, D:19-6, V: 1-70, Dahiliye Nezareti, Tevzi No: 118/41, 17 Mayıs 1335.
- BOA, DUİT, D: 158, G: 73, Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti, 30 Nisan 1335. BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, Babıâli Meclis-i Mahsus, No: 214, 8 Temmuz 1335.
- BOA, DUİT, D: 163, G: 31, B: 5, İrade-i Seniyye, 8 Temmuz 1335.
- BOA, MV, D: 216, G: 54, B: 1, Meclis-i Vükela Kararı, Sıra No: 317, 23 Haziran 1335.

7.2. Yayınlanmış Belgeler ve Gazeteler

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (2005), (Bugünkü Dilde), Yayına Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), (2003), (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarıncay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- HTVD, S. I, (1952 Eylül), Genelkurmay Başkanlığı Basım Evi, Ankara.
- HTVD, S. IV, (1953 Haziran), E. U. Basımevi, Ankara.
- HTVD, S. VI, (1953 Aralık), E.U. Basımevi, Ankara.
- İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335 (1919), No: 1, s. 4.
- Milli Egemenlik Belgeleri, (2015 Ağustos), (Derleyen: Sefer Yazıcı), TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., TBMM Basımevi, Ankara.
- TV, 5 Mayıs 1335 (1919), No: 3540.

7.3. Kitap ve Makaleler

- Akşin, S., (1986), "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti", I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu 20-22 Mayıs 1986 Amasya, Eser Matbaası, Samsun, 1986.
- Akşin, S., (1998), İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

- Aktaş, R. N., (1973), Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Arıburnu, K., (1997), Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk, M. K., (2000), Nutuk, C. I-III, MEB Yayınları, İstanbul.
- Atatürk, M. K., (2006), Nutuk 1919-1927, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Aybars, E., (2002), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ercan Kitabevi, İzmir.
- Aydemir, Ş. S., (1967), Tek Adam (1919-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S., (1999), Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, M. K., (2014), "Atatürk'ün Amasya Gezileri", Turkish Studies, Volume 9/4, Spring, Ankara.
- Aydoğan, E., (2000), Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Ayışığı, M., (1997), Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı), TTK Yayınları, Ankara.
- Bayar, C., (1997), Ben De Yazdım (Milli Mücadeleye Gidiş), C.VIII, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Borak, S., (2004), Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara.
- Demiray, A., (1981), "Mustafa Kemal ve Amasya", Yeni Tanın, 22 Haziran.
- Gerede, H., (2003), Hüsrev Gerede'nin Anıları, (Haz. Sami Önal), 4. Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Jaeschke, G., (1989), Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922), TTK Basımevi, Ankara.
- Jaeschke, G., (1991), Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara.
- Karabekir, K., (1993), İstiklal Harbimiz, C. I, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), Emre Yayınları,
- Kılıç, M., (2004), Amasya Genelgesi ve Protokolü, T.C. Amasya Valiliği, Amasya.
- Kılıç P. İ., (2011), "Samsun Ve Çevresinde Pontus Çetelerinin Faaliyetleri Ve Hükümetin Uygulamaları", Turkish Studies, Volume 6/2 Spring, Ankara.
- Kınross, L., (2006), Atatürk, (Bir Milletten Yeniden Doğuşu), (Çeviren: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kutay, C., (1977), Kurtuluş Savaşı'nın Maneviyat Ordusu, Yelken Matbaası, İstanbul.
- Kutay, C., (1986), "Amasya Protokolündeki Gizli Madde", 67. Yılında Amasya Tamimi, (Haz.: Hüseyin Menç), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.
- Menç, H., (1992), Milli Mücadele Yıllarında Amasya Portreler-Belgeler, Ankara.
- Özdemir, H., (2004), Amasya Belgelerini Yeniden Okumak, Amasya Valiliği, Amasya.
- Özkaya, Y., (2002), "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da", (Milli Mücadele Tarihi Makaleler), (Haz: Berna Türkdoğan), ATAM Yayınları, Ankara.
- Paruşev, P., (1981), Atatürk, (Türkçesi: Naime Yılmaer), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Peker, N., (1955), İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (1918- 1923), Gün Basımevi, İstanbul.

-
- Sarıhan, Z., (1993), Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. I, TTK Basımevi, Ankara.
- Savaş, M., (1997), “Mustafa Kemal-Amasya Ve İki Din Adamı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S.19, C.V, Ankara.
- Sonyel, S., (1995), Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, TTK Yayınları, Ankara.
- Susoy, Ş., (2008), Milli Mücadele Yıllarında Amasya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tansel, S., (1991), Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.I-II, MEB Yayınları, İstanbul.
- Taşdemir, S., (2005), Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.63, No:21, Ankara.
- Türkmen, Z., (2001), Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), TTK Yayınları, Ankara.
- Türkmen, Z., (2010), Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919), Bengi Yayınları, İstanbul.
- Uluğ, H. H., (1952), “İstiklal Savaşında Sinop”, Vakıf Gazetesi, 3 Eylül.
- Ülkütaşır, M. Ş., (1966), “Atatürk Samsun ve Havza'da”, Türk Kültürü, Y. 5, S. 49, Kasım.
- Yalçın, E. S. ve Koca S., (2005), Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi, Berikan Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Ü., (1999), Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete, TTK Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, N., (1989), Milli Mücadelede Pontusçu Faaliyetler, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Zeyrek, Ş., (1989), “Amasya Mülakatı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/14, Ankara.
- Zürcher, E., (2010), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.